

Utvidelse av kampsone

BOKOMTALE: Svante Nordins bok om den europeiske filosofien under første verdenskrig inviterer til en variasjon over Carl von Clausewitz' dictum: Filosofi er en forlengelse av krigen med andre midler.

Av Eirik Høyer Leivestad

Første verdenskrig var en filosofisk hendelse, skriver Svante Nordin i innledningen til *Filosofenes krig*. Boken står fram som en bredt anlagt og overbevisende dokumentasjon på den påstanden. Flere tenkere som skulle bli toneangivende i store deler av forrige århundre hadde nettopp denne krigen som sin formative erfaring. Mens den pågikk ble den dessuten opphøyd til en idé- og epokekrig, utkjempet i artikler, bøker, pamfletter og akademiske opprop så vel som på fronten. Ved å følge de fremste tenkerne i de krigførende landene fra krigsutbruddet 1914 til fredsslutningen 1918, viser Nordin hvordan krigen preget og endret det filosofiske landskapet i Europa. Han viser også hvor lett filosofien lot seg korrumpere, i glødende patriotisme eller ryggesløst medløperi.

LES ET UTRDAG AV BOKEN HER: [Filosofer i krig](#)

Filosofenes krig er inndelt etter de fem krigsårene. Boken presenterer verdenskrigen som filosofisk hendelse gjennom å kryssklippe biografiske snutter fra filosofer i Storbritannia, Frankrike, Tyskland og Østerrike-Ungarn. Utvalget av tenkere spenner vidt: Ludwig Wittgenstein, Henri Bergson, Bertrand Russell, Martin Heidegger, Edmund Husserl, Edith Stein, Georg Lukács, Walter Benjamin, Sigmund Freud, Georg Simmel, Carl Schmitt, Ernst Jünger, Otto Neurath, med mange, mange flere. Nordin lar noen av dem tre fram i egenskap av krigens deltakere og fortolkere, mens han hos andre framstiller krigen som erfaringsbakteppe for deres senere intellektuelle utvikling. Enda noen, mindre kjente navn figurerer mest som symptomer på det akademiske stemningsklimaet som rådet.

Krigen fant nemlig veien inn på universitetene, splittet fagmiljøer og avkrevde tenkningen nasjonalpatriotisk korrekthet; i en britisk filosofi dominert av tysk idealisme ble det eksempelvis maktpåliggende å renvaske sitt navn eller avsverge gamle helter. Slik sett var det en krig der universalistiske pretensjoner villig underkastet seg partikularistiske interesser, der stammementaliteten uten blygsel kunne påberope seg verdensfornuften. Men det var også en historisk erfaring av enorm filosofisk betydning: en sjokkforløsning av moderniteten, ledsaget av en intellektuell kamp om dens innhold og retning.

Entusiasme og ambivalens

Nordins bok kan tjene som en påminnelse om noe trivielt det er lett å glemme: De som har skrevet

tekstene vi fortsatt studerer, var mennesker situert i omstendigheter som formet dem, kropper knyttet til kollektiver av andre kropper. Med tanke på den første verdenskrigens omfang og alt som ble lest inn i den, er det ikke til å bli forbauset over at ingen – heller ikke filosofene – kunne stå uberørt. Da krigen brøt ut, var det få som reserverte seg fra entusiasmen. All den tid Europas sosialistpartier stemte for krigskredittene, hadde internasjonalismen knapt noen politiske talsmenn fra og med august 1914.

Krigen kom overraskende på de fleste, og det bredte seg en allmenn forventning om at den ville blåse hurtig over. Samtidig ble den investert med håpet om at den ville føde en ny æra. Med få unntak lot filosofer og intellektuelle seg rive med av begeistringene.

Ett av unntakene var Bertrand Russell. Han fulgte utviklingen med stigende fortvilelse. Nordin beskriver det som en slags politisk oppvåkning for Russell. Han ivret for fred gjennom aktivisme og artikkelskriving, og opplevde seg som den eneste fornuftige blant lidenskaper løpt løpsk. Virksomheten førte til at han mistet sin stilling i Cambridge og ble nektet utreisevisum til USA under påskudd av oppvigleri. Russells krigsmotstand ble etter hvert preget av forbitrelse som grenset til misantropi, en ambivalens som ble behørig påpekt av flere av hans samtidige diskusjonspartnere. Nordin gjengir blant annet utdrag fra en opphetet brevutveksling mellom Russell og D. H. Lawrence, som beskyldte Russell for å fordekke sin blodtørst bak pasifisme.

Russells venn og protegé, Ludwig Wittgenstein, næret en helt annen innstilling til krigen. Han vervet seg raskt og ble sendt til et artilleriregiment ved østfronten. Med støtte i dagboknotater beskriver Nordin hvordan Wittgenstein brukte årene i fronttjeneste på logiske og eksistensielle problemer. I Tolstojs *Kommentar til evangeliene* mener Nordin at Wittgenstein fant et mantra som separerte krigsarbeidet fra åndsarbeidet: «Menneskets legeme er *maktesløst*, men ånden er *fri*.» Wittgensteins *Tractatus* oppsto som et stykke frontkjemperlitteratur, som Nordin later til å tolke som en aktiv avgrensning av filosofien fra det som ellers utspilte seg. Her viser forfatteren en spekulativ hang til å lese biografien inn i filosofien også når sporene er mangelfulle. Det er et tilbakevendende grep i Nordins bok. Iblant frister det for redelighetens skyld å etterlyse det kontrafaktiske spørsmålet: Ville Wittgensteins *Tractatus* blitt slik den ble hvis han ikke hadde kjempet ved fronten? Spørsmålet er legitimt å stille, men illegitimt å besvare. Nordin antyder at svaret er nei.

Kultur mot sivilisasjon

For mange ble agitatoriske og polemiske skrifter en kompensasjon for at de ikke deltok som soldater. I disse fikk selektive lappetepper av filosofiske tendenser en enhetlig, nasjonal kulør, utropt til et uttrykk for folkets ånd. Thomas Mann forfattet i 1914 artikkelen «Gedanken im Kriege», som trakk vekslers på Schopenhauer, Nietzsche og et etablert tysk skille mellom «Kultur» og «Zivilisation». Skillet var ment å kontrastere en dyp og livskraftig kultur av tysk type mot en tilstivnet og overflatisk sivilisasjon assosiert med det franske. Til kulturen hørte ifølge Mann heroismen, militarismen og den vitale kunstneriske utfoldelsen, mens sivilisasjonen var dominert av en

lidenslapsløs fornuftsdyrkelse ute av stand til å frambringe genialitet. Det var Nietzsches skille mellom det dionysiske og det apollinske brukt som fortolkningsmodell for å vise hva krigen egentlig handlet om.

Manns bruk av Nietzsche var typisk for hvordan sistnevnte ble krigsfilosofen framfor noen, både blant tilhengere og motstandere. Assosiasjonen skulle hefte ved ham for ettertiden. Like slitesterk var den tyske Kultur/Zivilisation-dikotomien, som trivdes godt i fascismen som vokste fram i mellomkrigstiden. Mye av tankegodset Nordin beskriver fra første verdenskrig ledet uten avbrudd inn i den andre. Den tyske distanseringen fra en fremmedartet sivilisasjon – kremmersk, utilitaristisk, opplysningsorientert – banet vei for det Jeffrey Herf har myntet ut i oksymoronet *reaksjonær modernisme*: teknologisk modernisering forent med romantisk völkisch-ideologi og myte, ofte i form av det Adorno karakteriserte som «egentlighetens sjargong», der en absolutt instans blir oppkastet hinsides rasjonelle legitimeringskrav (instinktet, blodet, jorden, viljen, rasen).¹

Trygt plassert hundre år i ettertid, med vissheten om at den første krigen skulle bli etterfulgt av den andre, er det også interessant å lese overveielsene til de jødiske tenkerne Nordin trekker fram. Under første verdenskrig opplevde de å bli revet mellom patriotisme for et land som utdefinerte dem på den ene siden, og en framspirende sionisme på den andre.

Med nasjonaliseringen av tenkningen ble krigen løftet opp til nivået for stridende metafysikker og verdensanskuelser. Disse dannet dessuten anklagende forklaringsprinsipper for å finne årsaken til en krig ingen helt visste hvordan hadde oppstått. Alt etter hvor man selv hørte hjemme, kunne man beskyldte: tysk idealisme og dens apoteosering av den organiske nasjonen; fransk 1789-tenkning og dens borgerlige opplysningsimperialisme; britisk liberalisme og dens individualisme.

Slik verdenskrigen i etterpåklokskapens lys fortoner seg som en meningsløst uttværet ressursødsling, tar man seg i å tenke at mye av filosofien var akkurat det samme. Nordin forteller om mang en tenker som skuslet bort sin intellektuelle begavelse på nasjonal rennelse av filosofien, som om det å angripe en positiv Kant-referanse i en engelsk bok skulle være en heroisk bekjempelse av femtekolonnister.

Men opplevelsen av at kultur og åndsliv sto på spill var selvsagt reell nok. Som en speiling av den tyske framstillingen av det franske, hentet Henri Bergson begreper fra sin egen filosofi for å vise at [Tyskland representerte et livsfiendtlig, materialistisk barbari mot den *élan vital* som gjennomstrømmet Frankrike](#). Nordin skriver at Bergson hadde et dypt personlig engasjement i krigen. Det brakte ham etter hvert på diplomatisk oppdrag over Atlanteren for å overtale amerikanerne til å involvere seg. Om det ikke var direkte utslagsgivende, bidro hans audiens hos Woodrow Wilson til å gi amerikanernes deltakelse idealistisk legitimitet.

Krisen som mulighet

Filosofenes innstilling til krigen beveget seg i takt med de allmenne stemningskonjunktorene. Entusiasmen dalte etter hvert som ofrene tårnet seg opp mens frontene knapt avanserte. Nordin viser hvordan flere tenkere som skulle bli viktige hadde sitt utgangspunkt i nettopp dette: en oppfatning av krigen som krise og som mulighet. Her oppsto en trang til oppgjør med det gamle, og ambisjonen om å reise en ny filosofi på ruinene. Mot krigens slutt og i tiden umiddelbart etterpå meldte det seg et behov for å gjøre opp status.

For Karl Jaspers kalte det hele på en eksistensfilosofisk besinnelse, i kontrast til det kompromitterende tankegodset han mente hadde frambrakt sivilisasjonskrisen. Andre beveget seg mot kommunismen, som fikk vind i seilene etter den russiske revolusjonen i 1917 – en hendelse som er til stede mest som et ekko i Nordins bok, ettersom han ikke tar for seg Russland. Dette var det avgjørende vendepunktet i Georg Lukács' intellektuelle drama, idet han tok spranget fra pasifistisk kantianisme til rødglødende bolsjevisme. Også Ernst Bloch og Walter Benjamin ble ledet til kommunismen av avsky for krigen. Selv Russell uttrykte offentlig sympati med den bolsjevikiske revolusjonen. Følgen var et seks måneders fengselsopphold som ga ham ro til å gjenoppta sine logiske undersøkelser.

Faktisk avfødte krigen en rekke utopier. Framtidens muligheter fant man ikke bare i bolsjevismens eksempel. Den ukuelige optimisten Otto Neurath hentet næring til positivismens drøm om rasjonell, sosial ingeniørkunst i krigens oppvisning av målrettet, teknologisk avansert mobilisering. Troen på framskrittet var fortsatt framherskende, selv om kritikerne hevet røsten; Oswald Spenglers *Der Untergang des Abendlandes* traff riktig streng og solgte 100 000 eksemplarer i 1919s undergangsstemte Tyskland. Martin Heidegger benyttet på sin side anledningen til å forkynne en ny filosofi i sine forelesninger like etter krigen: et oppgjør med de gamles teoretiske holdning, en åpning mot verden som førteoretisk, meningsfull umiddelbarhet.

Det er litt underlig at Rosa Luxemburg er helt utelatt fra Nordins bok. Hun nevnes ikke engang; utvalget teller kun én kvinne, den langt mindre kjente Edith Stein. Nordin må ha vurdert Luxemburg som for mye av en aktivist og for lite av en tenker. Likevel burde vel rollen hennes som marxistisk teoretiker, antikrigsaktivist og revolusjonsleder i Tyskland gjort henne omtalen verdig i en bok som nærmest er innom *alle*?

For styrken og verdien til Nordins prosjekt ligger nettopp i den enorme bredden. Hans forrige bok på norsk, [Filosofene – Vesterlandsk tenkning i det 20. århundre](#), hadde enda større vyer i så henseende; i lys av denne kan faktisk *Filosofenes krig* betraktes som en dybde-ekskurs innenfor samme prosjekt. Med breddetilnærmingen er det likevel ikke til å unngå at de enkelte tenkerne blir summarisk behandlet. Selv om Nordin legger seg på et relativt tilgjengelig formidlingsnivå, er en tilsvarende bredde i forkunnskaper et implisitt krav.

Det er også gjennom bredden at boken rommer innsikter av overgripende betydning, noe mer enn sammensetningen av tankeretninger, anekdoter og biografiske detaljer. I et avsluttende kapittel

utskiller Nordin linjer og bretter ut det oversiktsbildet som forblir uklart under den springende oppbygningen. Her tydeliggjør han hvordan krigen kan forstås som en filosofisk hendelse. Påstanden synes mest relevant med tanke på hva som utgikk fra krigen, særlig for de filosofene som for alvor startet sin virksomhet først med krigen i ryggen. Nordin skriver:

Man filosoferte, som [Ernst] Troeltsch har uttrykt det, ikke lenger under beskyttelse av en stabil orden, «men i den stormen der verden dannes på nytt, der alle velkjente ord må prøves med hensyn til sin praktiske virkning eller mangel på virkning og der mye av det som tidligere virket som alvor, eller virkelig var det, var blitt forvandlet til tomme fraser og papirlapper.»²

Som nevnt ovenfor kan den første verdenskrigen betraktes som en sjokkforløsning av moderniteten. Verden så annerledes ut på den andre siden. Ikke bare var imperier oppløst til mindre nasjoner; omveltningen viste seg også på et langt mer erfaringsnært nivå. Walter Benjamin har brakt dette pregnant til uttrykk med bemerkningen om at soldatene kom forstummede fra slagmarken: De hadde ikke lenger evnen til å meddele erfaringene de hadde gjort seg.³

Nordin viser noe lignende hos filosofene. Riktignok ble de ikke tause. Men de opplevde at tradisjonen med ett var foreldet og ugyldig, uten orienteringspunkter eller midler til å gripe det som utspant seg. Krigen framsto dermed som et epokalt brudd med markert nedslag i filosofien, der det også satte seg et skille mellom før og etter. Slik kan vi forstå den som en definitiv filosofisk hendelse.

Noter

¹ Jeffrey Herf: «Reaksjonær modernisme», i *Agora* nr. 3/96.

² Svante Nordin: *Filosofenes krig* s. 231. Dreyers Forlag. 2015.

³ Walter Benjamin: «Fortelleren», i *Skrifter i utvalg I*. Vidarforlaget. 2014.